

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РИНКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

<https://doi.org/>

© Шандрівська О. Є., Оксюта І. В., 2023

Досліджено специфіку функціонування ринку освітніх послуг та попит на вищу освіту в умовах війни. Здійснено оцінювання частки випускників закладів загальної середньої освіти, фахової передвищої освіти, студентів, що вдруге вступили до ЗВО, серед загальної кількості абітурієнтів 2018–2021 років. Проаналізовано державні видатки на сферу освіти та їхній вплив на зміну кількості абітурієнтів, що навчаються за державним замовленням. Підтверджено тенденцію до підвищення попиту на заклади фахової передвищої освіти через зміну вимог та дисбаланс на ринку праці. Окреслено основні чинники, що впливають на зміну попиту в умовах війни. Встановлено залежність зміни попиту від регіонів України, в яких розташований ЗВО, та підвищення цін на послуги вищої освіти. Ідентифіковано чинники впливу на потенційних українських абітурієнтів, які вступають у ЗВО за кордоном. Для підтвердження репрезентативності отриманих результатів в частині ідентифікації чинників впливу на зниження попиту на ринку освітніх послуг проведено опитування серед студентів першого курсу Інституту економіки та менеджменту Національного університету “Львівська політехніка”. На підставі кількості студентів цього інституту підкреслено, що відтермінування від мобілізації не вплинуло на зростання попиту на вищу освіту серед чоловіків.

Ключові слова: ринок освітніх послуг; вища освіта; війна, ринок праці; еміграція; безпека; державні видатки; мобілізація.

Постановка проблеми

У сучасному світі рівень освіченості населення є основним чинником, що впливає на економічний потенціал країни та її рейтинг на міжнародній арені. Співпраця із закордонними університетами, високий рівень забезпечення науково-педагогічним персоналом, оснащеність закладів вищої освіти (далі – ЗВО) новою технікою та технологіями забезпечують Україні високий рівень серед інших провідних країн світу. Розгалуженість мережі закладів вищої освіти по всій території країни як державної, так і приватної власності, велика кількість бюджетних місць, пільги в умовах стабільного зовнішнього середовища сприяють постійному зростанню попиту на ринку освітніх послуг. Своєю чергою ринок вищої освіти створює основу для підготовки фахівців, що здатні використати свої знання та вміння у певній сфері діяльності. Протягом останніх років змінилися критерії оцінювання діяльності закладів вищої освіти: пріоритетними стали особисті компетентності майбутніх фахівців, всебічний розвиток та вміння застосовувати теоретичні знання у життєвих ситуаціях. На зміну попиту на вищу освіту істотно вплинуло загострення соціально-економічної кризи в країні, що спричинено повномасштабним вторгнення Росії в Україну.

Актуальність дослідження

Посилення глобальних викликів, радше макроекономічного та геополітичного впливу на український ринок вищої освіти, супроводжувані тенденціями розвитку глобального ринку праці, засвідчили наявність ризиків і загроз, демографічних і соціальних проблем, трансформацію попиту та зміну потреб споживачів послуг вищої освіти в умовах воєнного стану. Зважаючи на цю проблему, необхідне комплексне оцінювання ринку освітніх послуг протягом останніх років, встановлення чинників впливу на зміну попиту на вищу освіту в умовах збурень та розроблення подальших дій щодо покращення кон'юнктури ринку освітніх послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Значні зміни протягом останніх років у сфері освіти спонукали українських вчених детальніше досліджувати проблеми, що стосуються тенденцій розвитку вищої освіти в Україні. У праці І. Баши [4] проаналізовано маркетингову ситуацію, що склалася на ринку освітніх послуг, оцінено проблеми та перспективи розвитку національних закладів вищої освіти. У праці О. Жегус [9] змодельовано попит на освітні продукти закладів вищої освіти в Україні, виділено чинники, що впливають на зміну попиту. В результаті досліджень встановлено, що потрібно очікувати зменшення потенційної місткості ринку освітніх послуг. Чинники, що впливають на формування та задоволення потреб споживачів, розкрито у праці Н. Букало [5]. У результаті досліджень розроблена класифікація факторів впливу на формування потреб у освітніх послугах закладів вищої освіти. В. Барвінок, А. Воронцова, Ю. Петрушенко [3] визначили головні чинники, що впливають на кон'юнктуру ринку, та розробили рекомендації щодо управління системою вищої освіти з метою зменшення трудової еміграції в Україні. Взаємодію вищої освіти з ринком праці під впливом світових процесів досліджено у праці Н. Мосьпан [13]. Визначено негативні наслідки невідповідності освітнього процесу та необхідної кваліфікації робочої сили, що призводять до поступової втрати факторів економічного зростання. Загальний стан вищої освіти в Україні та оцінювання перспектив її розвитку висвітлено в праці І. Ревак [18]. Здійснено порівняння показників вищої освіти в Україні та провідних країнах світу та встановлено наближення рівня вітчизняної освіти до європейських норм. Проблеми сучасної вищої освіти та основні напрями її розвитку дослідили С. Сисоєва та Н. Батечко [19]. Важливість вищої освіти у формуванні соціально-економічному формуванні держави розкрито у праці Б. Данилишин та В. Куценко [6]. В результаті досліджень встановлено, що вища освіта – це чинник стрімкого розвитку країни та підтримання національної безпеки.

Формулювання гіпотез і постановка цілей

Зважаючи на поставлену проблему, основна мета дослідження полягає в аналізі динаміки розвитку ринку освітніх послуг та встановленні чинників, що впливають на попит на вищу освіту в умовах війни. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- визначення груп потенційних споживачів послуг вищої освіти та їх частки серед загальної кількості;
- встановлення чинників, що сприяють зміні попиту на вищу освіту в умовах стабільного зовнішнього середовища;
- аналіз чинників, що впливають на зниження попиту на вищу освіту в умовах війни;
- проведення маркетингового дослідження чинників впливу на трансформацію попиту на вищу освіту в умовах війни (спосіб зв'язку із аудиторією – опитування; цільовий ринок – студенти першого курсу бакалаврату Інституту економіки та менеджменту Національного університету “Львівська політехніка”; період опитування – 21 жовтня – 3 листопада 2022 р.; інструмент опитування – анкета, розміщена в інтернет-просторі);
- формування рекомендацій щодо зменшення “відпливу умів” та стабілізації ситуації на національному ринку освітніх послуг.

На основі опрацьованих останніх публікацій можна сформулювати такі гіпотези:

– зниження попиту на вищу освіту за умов геополітичної стабільності спричинено зменшенням витрат на сферу освіти та підвищенням вартості навчання в закладах вищої освіти;

– зниження попиту на вищу освіту в умовах війни спричинено масовою еміграцією населення та значними обсягами внутрішньо переміщених осіб внаслідок посилення небезпеки на територіях розташування частини закладів вищої освіти.

– істотним фактором впливу на підвищення попиту на вищу освіту в умовах війни серед чоловічого населення є можливість відтермінування від мобілізації студентів ЗВО.

Методи дослідження

Для досягнення мети та цілей цього дослідження використано такі методи: системний – для комплексного дослідження кон’юнктури та динаміки розвитку ринку вищої освіти; моніторингу – для спостереження за оновленням інформації Державної служби статистики України щодо зміни доходів населення, кількості внутрішньо переміщених осіб, втрачених робочих місць; статистичний метод – для аналізу зміни динаміки кількості випускників ЗЗСО, ЗФПО, кількості студентів, що вдруге отримують освіту, державних витрат на сферу освіти; порівняння – для встановлення відмінностей у попиті в різних регіонах України; графічний метод – для зручного та компактного відображення результатів маркетингових досліджень; узагальнення – для встановлення чинників, що впливають на зміну попиту в умовах війни; опитування – для збирання первинної маркетингової інформації під час дослідження споживачів послуг вищої освіти на прикладі Інституту економіки та менеджменту Національного університету “Львівська політехніка”. Інформаційною базою дослідження є статистичні дані, сформовані Державною службою статистики України, та закони, постанови, звіти, затверджені Верховною Радою України.

Виклад основного матеріалу

В Україні протягом 2018–2021 рр. попит на вищу освіту був високим, про що свідчить статистика кількості абітурієнтів, прийнятих до закладів вищої освіти. Кількість абітурієнтів, які вступили у вищі навчальні заклади України в 2018–2021 рр., – у середньому 389,4 тис. ос., що наближається до середньої кількості дітей, народжених протягом 2001–2004 рр. (400,8 тис. ос. [7]). Попри це, помітний спад цього показника. У 2018 р. до ЗВО прийнято 419973 особи, а у 2021 р. – 338922 особи, тобто упродовж 2018–2021 рр. кількість абітурієнтів зменшилася на 19 % [7]. Значний попит на вищу освіту також можна підтвердити часткою учнів, що продовжили навчання у десятому класі закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), серед випускників дев’ятого класу (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз зміни динаміки кількості учнів ЗЗСО, ос.

Рік	2018	2019	2020	2021	2021/2018, %
Кількість учнів, які закінчили 9 клас	343311	350407	343324	363393	105,85
Кількість учнів, які продовжили навчання у 10 класі	216608	224523	223708	231532	106,89
Частка учнів, які продовжили навчання, %	63,09	64,07	65,16	63,71	0,62 в. п.

Джерело: систематизовано на основі [7].

Відповідно до табл. 1, динаміка зміна кількості учнів, які закінчили дев’ятий клас, протягом досліджуваних років була позитивною: у 2021 р. порівняно із 2018 р. збільшилася на 20082 особи. Позитивні зміни простежуються також у кількості учнів, які продовжили навчання у десятому класі,

вона дорівнює 14924 особи. Частка учнів, які продовжили навчання у десятому класі, серед випускників дев'ятих класів коливається у межах (63,09–65,16) %. Отже, учні вже у дев'ятому класі визначилися зі своїм майбутнім та мріють здобути вищу освіту. Попит на вищу освіту серед випускників ЗЗСО також підтверджує їх значна частка серед прийнятих до ЗВО протягом досліджуваного періоду (табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз частки випускників ЗЗСО серед вступників ЗВО, ос.

Роки	2018	2019	2020	2021	2021/2018, %
Кількість прийнятих до ЗВО	419973	399486	399248	338922	80,7
Кількість випускників ЗЗСО	195357	198230	222277	228946	117,2
Частка випускників ЗЗСО серед прийнятих до ЗВО, %	46,5	49,6	55,7	67,6	21,1 в.п.

Джерело: систематизовано на основі [7].

Хоч кількість абітурієнтів, прийнятих до ЗВО за 2018–2021 рр., зменшилася на 19,3 %, частка випускників ЗЗСО серед прийнятих до ЗВО зросла з 46,5 % до 67,6 %. Тобто більша частина абітурієнтів – це учні, що отримали свідоцтво про здобуття повної загальної середньої освіти. Інша ж частина – це особи, що прагнуть здобути другу вищу освіту або ж підвищити освітній ступінь. Отже, попит є не лише серед випускників шкіл, а й серед дорослих людей, які змушені повторно навчатися через зміну вимог на ринку праці. Підтвердимо це статистичними даними (табл. 3).

Таблиця 3

Аналіз частки студентів, що вдруге вступили до ЗВО, ос.

Роки	2018	2019	2020	2021	2021/2018, %
Кількість прийнятих до ЗВО	419973	399486	399248	338922	80,7
Кількість вдруге прийнятих до ЗВО з метою здобуття другої вищої освіти або вищого освітнього ступеня	163120	149431	122191	99704	61,1
Частка вдруге прийнятих до ЗВО серед усіх абітурієнтів, %	38,8	37,4	30,6	29,4	-9,4 в.п.

Джерело: систематизовано на основі [7].

Разом зі зменшенням кількості абітурієнтів на 19,3 % за період 2018–2022 р. стало менше на 39,9 % вдруге прийнятих до ЗВО. Загалом частка прийнятих до ЗВО з метою здобуття вищого освітнього ступеня або другої вищої освіти в середньому протягом аналізованого періоду становить 34,1 %. Це доволі високий показник, однак існує тенденція до його зниження. У 2021 р. частка студентів, вдруге прийнятих до ЗВО, становила 29,4 %, що на 9,4 % менше порівняно з 2018 р. Це пов'язано з тим, що система вищої освіти не завжди враховує вимоги ринку праці та не встигає змінювати освітній процес відповідно до науково-технічного прогресу. Також серед абітурієнтів є випускники закладів фахової передвищої освіти (далі – ЗФПО), які прагнуть здобути ступінь бакалавра, проте їх кількість порівняно незначна.

Зазвичай у розвинених країнах попит підтримується державним фінансуванням, оскільки освіта, особливо вища, є важливим чинником економічного зростання. В Україні протягом 2018–2021 р. видатки на вищу освіту збільшувалися. Статистичну інформацію подано у табл. 4.

Таблиця 4

Аналіз динаміки державних витрат на вищу освіту, тис. грн

Рік	2018	2019	2020	2021	2021/2018, %
Сума витрат	11423554,6	12211589,5	14570044,9	19518314,2	170,86

Джерело: систематизовано на основі [11].

Наведена динаміка показує, що в 2021 р. порівняно з 2018 р. державні видатки на вищу освіту зросли на 70,86 %. У межах встановлених бюджетних призначень першочергово забезпечуються обов'язкові виплати (заробітна плата із нарахуваннями на неї, соціальне забезпечення дітей-сиріт та осіб з їх числа, інші соціальні виплати, передбачені законодавством, оплата комунальних послуг та енергоносіїв) та видатки на розвиток закладів вищої освіти. Проте щорічне зростання видатків зумовлено лише підвищенням соціальних стандартів, змінами в оплаті праці, зростанням тарифів на комунальні послуги та енергоносії [11]. У 2015–2021 рр. кількість студентів, які навчаються за кошти державного фінансування, зменшувалася (табл. 5).

Таблиця 5

Аналіз динаміки студентів, що навчаються за державним замовленням, ос.

Роки	2015	2018	2019	2020	2021	2021/2015, %
Загальна кількість студентів	1375160	1322324	1266121	1141889	1046669	76,11
Кількість студентів, що навчаються за кошти державного бюджету	649225	570043	534967	473509	424640	65,41
Частка студентів, що навчаються за кошти державного бюджету, %	47,21	43,11	42,25	41,47	40,57	–6,64 в. п.

Джерело: систематизовано на основі [7].

Відповідно до табл. 5, у 2015 р. частка студентів, що навчаються за кошти державного бюджету, становила 47,21 %, а у 2021 – 40,57 %. Тобто впродовж 2015–2021 рр. показник зменшився на 6,64 %. Такі дії Міністерства освіти і науки України створили вагомий стимул щодо поліпшення якості підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання, а ті абітурієнти, що не здатні конкурувати за бюджетні місця та не мають фінансової можливості оплачувати навчання, надали перевагу закладам фахової передвищої освіти (далі – ЗФПО) (табл. 6).

Таблиця 6

Аналіз зміни динаміки частки студентів ЗФПО, чол.

Рік	2018	2019	2020	2021	2021/2018, %
Загальна кількість студентів	1522250	1439706	1307511	1328988	87,3
Кількість студентів у ЗВО	1322324	1266121	1141889	1046669	79,15
Кількість студентів у ЗФПО	199926	173585	165622	282319	141,21
Частка студентів ЗФПО до загалу, %	13,13	12,06	12,67	21,24	8,11 в. п.

Джерело: систематизовано на основі [7].

Наведена динаміка показує, що упродовж 2018–2021 рр. разом зі зменшенням загальної кількості студентів в Україні на 12,7 % зменшилася й кількість студентів у ЗВО на 20,85 %, а кількість

студентів у ЗПФО зросла на 41,21 %. А частка студентів ЗПФО серед загальної кількості збільшилась з 13,13 % до 21,24 %. Отже, через зменшення попиту на вищу освіту зріс попит на послуги закладів фахової передвищої освіти.

Вагомою причиною зміни попиту на вищу освіту став дисбаланс на ринку праці. Надлишок осіб із вищою освітою, попри зменшення кількості випускників закладів ЗВО, сприяє збільшенню кількості випадків працевлаштування за професіями, що не відповідають отриманій спеціальності. Працевлаштування не за спеціальністю зменшує цінність вищої освіти, а отже, і попит на неї. Разом з тим, ринок праці потребує робітників, які отримали документ про закінчення ЗФПО. Відповідно до статистичної інформації Державного центру зайнятості за січень–серпень 2022 р., найбільше вакансій є на професії, які можна здобути, зкінчивши ЗФПО. Топ-15 вакансій наведено на рис. 1.

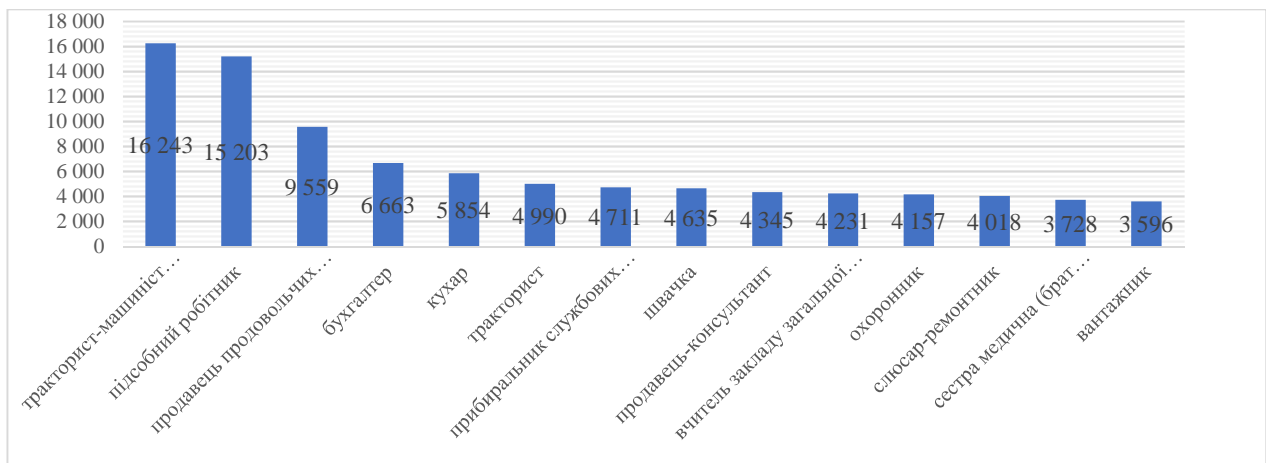

Рис. 1. Топ-15 професій за найбільшою кількістю вакансій в Україні, січень–серпень 2022 р.

Джерело: систематизовано на основі [2].

Відповідно до рис. 1, найзатребуванішими є професії тракториста-машиніста, підсобного робітника, продавця продовольчих товарів, бухгалтера, кухаря, тракториста та інших професій, які здебільшого вимагають документ про здобуття фахової передвищої освіти.

Проаналізувавши статистичну інформацію в умовах стабільного зовнішнього середовища, до чинників, які впливають на зміну попиту на ринку освітніх послуг, зараховуємо:

- зміну вимог на ринку праці, що змушують доросле населення вдруге вступати до ЗВО задля підвищення освітнього ступеня або ж здобуття ще однієї вищої освіти;
- зміну кількості місць за державним замовленням, через що частина студентів не мають фінансової можливості навчатися у вибраному ЗВО;
- перенасичення ринку працівниками із вищою освітою, що призводить до збільшення безробіття та зростання популярності професій, які можна здобути у ЗФПО.

В умовах збурень до перерахованих вище чинників додалася еміграція (на 30 серпня 2022 р. перетнули кордон з України від початку війни 12 млн ос., а повернулося в Україну лише 5,3 млн ос. [15]) та внутрішнє переміщення осіб (на 23 серпня налічувалося 6,9 млн внутрішньо переміщених осіб [10]), спричинена повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Серед 6,7 млн ос., що залишилися за кордоном, є учні та майбутні абітурієнти, які через війну не вважають перспективною українську освіту. Зменшилися також державні видатки на освіту. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 1.04.2022 р. № 401, значно зменшилися видатки загального фонду Державного бюджету України у 2022 р. (понад 14 млрд грн). Безпосередньо видатки на виплати академічних стипендій студентам (курсантам), аспірантам, докторантам закладів фахової передвищої та вищої освіти скоротилися на 514457600 грн [17]. Окрім того, зафіксовано зниження рівня доходів населення (за підсумком першого кварталу 2022 р. зменшення реального ВВП становило 15,1 %, а у другому

кварталі падіння пришвидшилося до 37,2 % [7]), оскільки багато робочих місць (2,5 млн [1]) було втрачено через обстріли інфраструктури міст та окупацію південних областей України. Ці фактори стали одними із головних, що сприяли зниженню попиту на вищу освіту в 2022 р.

З метою ідентифікації чинників зниження попиту на ринку освітніх послуг ми провели опитування студентів першого курсу бакалаврату Інституту економіки та менеджменту Національного університету “Львівська політехніка” (21.10 – 3.11.2022 р.). На першому курсі Інституту економіки та менеджменту навчалося 616 студентів, тому, щоб отримати результати з точністю 95 % та похибкою (± 8 %), необхідний обсяг вибірки має становити 121 ос. Участь в анкетуванні взяло 125 студентів. Така кількість гарантуватиме точність результатів та надійність висновків спостереження.

З-поміж опитаних студентів першого курсу Інституту економіки та менеджменту 75 % відповіли, що планують здобути вищу освіту та працювати за спеціальністю; 14 % вказали, що на теперішній роботі необхідний документ про вищу освіту; 3 % навчаються на вимогу батьків і лише 6 % вибрали варіант “Не планую працювати за вибраною спеціальністю”. Серед інших відповідей зазначено про здобуття другої вищої освіти. Тобто більшість з опитаних вбачають перспективи у вибраній спеціальності та подальших професійних здобутках.

У 2021 р. у трійці лідерів з подання електронних заяв на вступ до ЗВО стали Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка та Національний технічний університет “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”. У ці університети абітурієнти подали, відповідно, 54008, 47301 і 46215 заяв, що становило 36,6 %, 32,1 % і 31,1 % відповідно [14]. У 2022 р. рейтинг змінився: студенти надали перевагу львівським університетам. Національний університет “Львівська політехніка” посів перше місце – 28086 заяв; друге місце – Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” з 27388 заявами; на третьому місці – Львівський національний університет імені Івана Франка, до нього подано 27205 заяв [14]. Зміна популярності університетів серед абітурієнтів пояснюється порівняно безпечним розташуванням університету, де низька ймовірність ведення бойових дій. Підтвердімо цей факт статистичними даними на основі кількості поданих заяв у ЗВО за п'ятьма макрорегіонами (табл. 7), які запропонував виділити В. Баштанник (рис. 2).

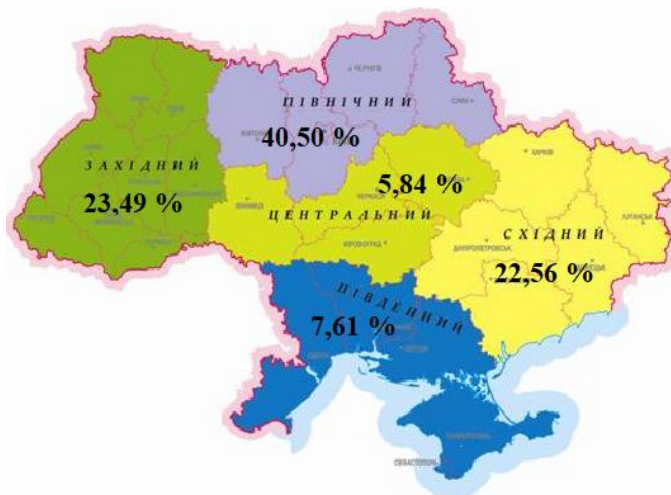

Рис. 2. Структура поданих заяв до ЗВО за регіонами України у 2022 р.

Джерело: сформовано на основі [20].

Відповідно до рис. 3, В. Баштанник поділив Україну на п'ять макрорегіонів: 1) східний регіон (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області); 2) західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області); 3) південний (Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Одеська та Херсонська області);

4) північний (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області та м. Київ); б) центральний (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області) [20].

Таблиця 7

Аналіз зміни динаміки поданих заяв на вступ до ЗВО за регіонами, од.

Показник	Регіони					Разом
	західний	північний	східний	центральний	південний	
Кількість заяв за 2021 р.	248159	427 931	238300	61717	80397	1056504
Кількість заяв за 2022 р.	179901	224422	100349	49473	38684	592829
2022/2021 рр., %	72,49	52,44	42,11	80,16	48,12	56,11
Частка регіону до загалу, 2021 р., %	23,49	40,50	22,56	5,84	7,61	
Частка регіону до загалу, 2022 р., %	30,35	37,86	16,93	8,35	6,53	

Джерело: систематизовано на основі [8].

Відповідно до табл. 7, загальна кількість заяв, які подали абітурієнти у 2022 р., на 43,98 % менша порівняно із 2021 р. В усіх регіонах України простежується зниження кількості поданих заяв. Найпомітніше зниження попиту в східному регіоні України (на 57,89 % у 2022 р. порівняно із 2021). Це спричинено веденням бойових дій на цій території та відсутністю інформації про Луганську і Донецьку обл. Аналогічно значно знизилася кількість поданих заяв у південному регіоні через тимчасову окупацію Херсонської обл. Частка Західної України в загальній кількості збільшилася на 6,86 %, оскільки це порівняно безпечний регіон, де студенти мають змогу навчатися в аудиторіях.

Під час вибору навчального закладу більшість опитаних студентів (21,6 %) цікавило місто, у якому розташований заклад (рис. 3).

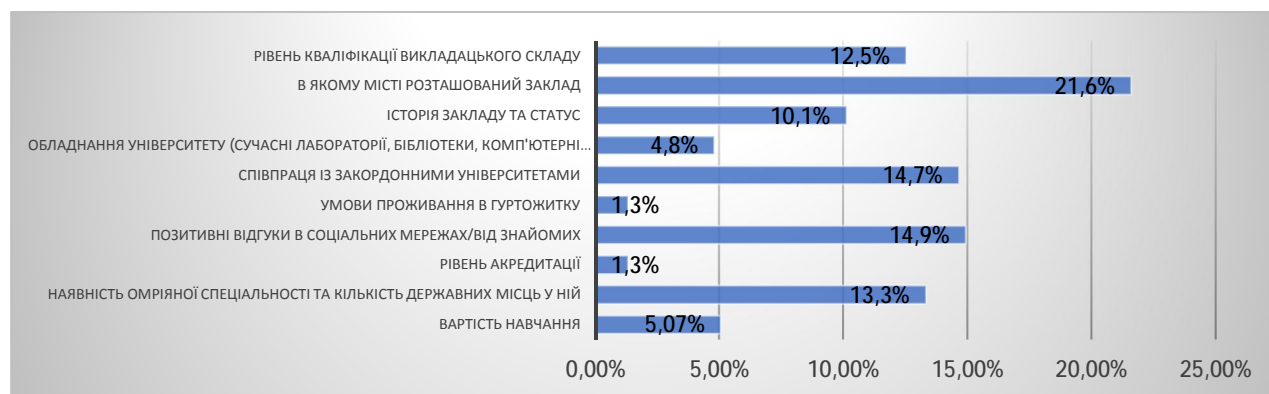

Рис. 3. Критерії вибору ЗВО за результатами опитування студентів

Джерело: власна розробка.

Співпраця із закордонними університетами зацікавила 14,7 % респондентів; позитивні відгуки в соціальних мережах/від знайомих стали чинником вибору ЗВО для 14,9 % респондентів. Як бачимо, в умовах війни частину студентів цікавив не лише престижний університет, а й безпека міста, в якому розташований ЗВО.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну за кордон виїхало 600 тисяч українських школярів, серед яких 10–15 % – абітурієнти. На 1 липня 2022 року спеціальну форму, розміщену на інформаційній сторінці у вкладці “Підтвердження участі в НМТ”, заповнили **174572**

учасники. Бажання проходити національний мультипредметний тест у тимчасових екзаменаційних центрах, створених в Україні, підтвердили **155338 осіб**, а у 23 країнах Європи – **19234** ос. Для цього *Міністерство освіти і науки України спільно із Міністерством закордонних справ України у липні 2022 р. організували для учнів за кордоном спеціальні центри для проходження мультитесту в 39 містах таких країн:* Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія та Швеція. Отже, Міністерство освіти і науки України створює умови для абітурієнтів, збільшуючи попит на вищу освіту, проте значна частина надала перевагу закордонним ЗВО [11].

Серед опитаних респондентів 38,4 % вказали, що розглядали варіант вступу до закордонного ЗВО. З них 40 % зазначило, що не вступили до закордонного університету, бо не змогли залишити рідних та загалом Україну під час війни; 19 % осіб ще не готові їхати далеко від дому; 17 % осіб завадив мовний бар'єр; для 12 % опитаних бар'єрами вступу до ЗВО стали високі вимоги до вступників та низьке матеріальне забезпечення (рис. 4).

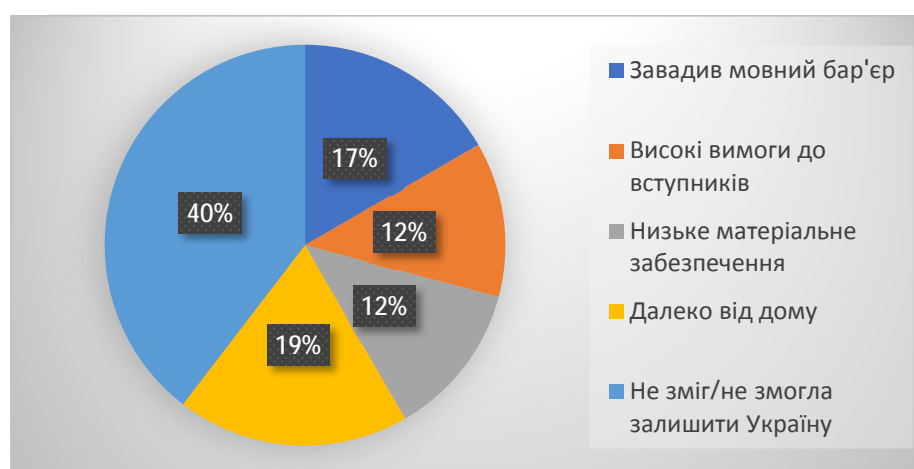

Рис. 4. Структура відповідей респондентів щодо бар'єрів вступу у ЗВО за кордоном

Джерело: результати власного опитування.

Отже, попит на вищу освіту в 2022 р. міг бути значно нижчим, а кількість абітурієнтів, що виїхали за кордон, міг перевищити вказану кількість, проте свідомий погляд на ситуацію у країні змусив вступників навчатися у стінах національних університетів.

Від початку війни істотно зросли ціни на усі товари та послуги в Україні, вища освіта – не виняток. Базова інфляція у вересні 2022 р. порівняно із серпнем 2022 р. становила 2,4 %, з початку року – 17,8 %. Послуги освіти подорожчали на 7,1 %, безпосередньо вищої – на 7,2 % [7]. Міністерство освіти і науки України, попри війну, намагається зберегти кількість державних місць, щоб освічена молодь мала змогу здобути вищу освіту навіть у складній фінансовій ситуації. Динаміку зміни кількості державних місць за різними освітніми ступенями подано у табл. 8.

Таблиця 8

Аналіз кількості державних місць протягом 2021–2022 рр., од.

Рік	Фаховий молодший та молодший бакалавр	Бакалавр	Магістр	Разом
2021	37466	87739	59986	185191
2022	39663	89320	55565	184548
2022/2021, %	105,9	101,8	92,6	99,7

Джерело: систематизовано на основі [11].

Відповідно до табл. 8, кількість державних місць для фахових молодших, молодших бакалаврів та бакалаврів у 2022 р. порівняно з 2021 р. збільшилася на 5,9 % та 1,8 % відповідно. Проте загальна кількість державних місць знизилася на 0,3 % через значне зменшення кількості державних місць за освітнім ступенем “магістр” (на 7,4 %). Тобто, попри війну, зниження видатків на усі сфери життя, кількість державних місць за освітнім ступенем “бакалавр”, що є найпопулярнішим серед абітурієнтів, зросла, але разом із тим підвищилися ціни на послуги вищої освіти.

Серед опитаних 32,8 % навчаються за кошти державного бюджету. З них 56 % у разі зменшення державних місць не мали б змоги (фінансового забезпечення) навчатися за контрактом. 65,5 % студентів, які навчаються за кошти фізичних чи юридичних осіб, зазначили, що ціна відповідає якості освітніх послуг, але лише 9,5 % готові платити більше. Отже, у разі зменшення кількості державних місць або значного підвищення ціни, попит на вищу освіту значно знизиться.

12 червня 2022 р. набув чинності Закон України № 2196-IX, який розширив підстави для надання громадянам відтермінування від мобілізації. Відповідно до абзацу другої частини третьої ст. 23 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” **призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період не підлягають також здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти** [16]. Існує гіпотеза, що у зв’язку зі змінами, внесеними до цього закону, істотно підвищився попит на вищу освіту серед чоловіків призовного віку. Кількість чоловіків та жінок першого – четвертого курсів Інституту економіки та менеджменту Львівської політехніки подано у табл. 9.

Таблиця 9

Кількість чоловіків та жінок серед студентів Інституту економіки та менеджменту, ос.

Курс	перший курс	другий курс	третій курс	четвертий курс	співвідношення першого курсу до четвертого курсу, %
Загальна кількість студентів	616	522	581	534	115,4
Серед них чоловіків	184	237	253	215	85,6
Серед них жінок	432	285	328	319	135,4
Частка чоловіків у загальній кількості, %	29,9	45,4	43,5	40,3	-10,4 в. п.

Джерело: систематизовано на основі результатів дослідження.

Відповідно до табл. 8, гіпотеза щодо збільшення попиту на вищу освіту серед чоловіків не підтвердилася, навпаки, серед студентів першого курсу чоловіків на 14,4 % менше, ніж четвертого.

Висновки

Отже, через повномасштабне вторгнення Росії в Україну попит на вищу освіту знизився. Частина абітурієнтів, безпосередньо зі сходу України, емігрували, вступили до закордонних ЗВО та не планують повертатися в Україну. Для того, щоб зупинити “відплив умів”, Міністерству освіти і науки України необхідно вжити кардинальних заходів. Насамперед – побудувати укриття в університетах для безпечного навчання студентів у стінах закладу. Звичайно, дистанційне навчання має низку переваг, проте студентам, що прагнуть здобути освіту та бути спеціалістом у своїй справі,

необхідне “живе” спілкування із викладачами та насамперед практика, що неможливо в режимі онлайн. В умовах війни частина сімей не має змоги забезпечити себе речами першої необхідності, тому освіта відходить на другий план. Щоб зберегти попит на освіту та підготувати спеціалістів, що зможуть у післявоєнний період підняти економіку країни на високий рівень, потрібно збільшити кількість державних місць, безпосередньо за спеціальностями оборони, освіти та медицини. Також варто врахувати сучасну динаміку попиту на навички та компетенції. На ринку праці основною вимогою є не теоретичні знання, а спроможність швидко навчатися, опановувати нові навички та вміти застосовувати їх на практиці. Тому, щоб збільшити попит на вищу освіту, необхідно змінити методику викладання, розвивати загальні людські компетенції та найбільше уваги приділяти практичним навичкам. 28 жовтня 2022 року Кабінет Міністрів затвердив положення щодо порядку переведення на навчання за державним замовленням окремих категорій здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, які зараховані до закладів фахової передвищої, вищої освіти до 2021 р. включно на місця, що фінансуються за кошти фізичних та/або юридичних осіб. До них належать діти загиблих учасників бойових дій, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, особи, що проживають на тимчасово окупованих територіях України. В такий спосіб українська влада намагається втримати попит на освіту та фінансово допомогти тим сім'ям, що постраждали через агресію Росії. Звичайно, такі дії потребують великих витрат, проте вони стали першим кроком до змін у вищій освіті.

Перспективи подальших досліджень

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні ринку освітніх послуг в повоєнний період та розробленні рекомендацій щодо зростання попиту на вищу освіту в Україні. Ці рекомендації повинні спрямовуватися на реконструкцію вищої освіти відповідно до вимог на ринку праці, що сприятиме не лише зменшенню освітньої еміграції, а й бажанню іноземців навчатися у ЗВО України.

Список літератури

1. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (дата звернення 12 листопада 2022).
2. Аналітична та статистична інформація. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> (дата звернення 25 жовтня 2022).
3. Барвінок В. Ю., Воронцова А. С., Петрушенко Ю. М. (2021). Теоретичний аналіз виявлення детермінант попиту та пропозиції на вищу освіту. Вісник СНАУ, 1 (87), 16–20.
4. Баша І. М. (2015). Маркетингові дослідження на ринку освітніх послуг. Київ. 237 с.
5. Букало Н. А. Фактори формування та задоволення потреб споживачів у послугах вищої освіти. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153583714.pdf> (дата звернення 20.10.2022).
6. Данилишин Б. (2005). Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти. Вісник Національної академії наук України, 9, 26–35. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/1083/03-Danilishyn.pdf?sequence=1> (дата звернення 11 жовтня 2022).
7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 28 жовтня 2022).
8. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://info.edbo.gov.ua> (дата звернення 7 жовтня 2022).
9. Жегус О. В. (2018). Моделювання попиту на освітні продукти закладів вищої освіти в Україні. Проблеми економіки, 2 (36), 410–417. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-410_417.pdf (дата звернення 12 жовтня 2022).
10. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 8, 17–23 серпня 2022 року. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23?close=true> (дата звернення 11 листопада 2022).

11. Звіт про огляд витрат державного бюджету у сфері освіти і науки в частині підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у закладах вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/budzhzet/2021/12/Zvit.ohl.vytrat.derzh.byudzhetu.pidh.nauk.ta%20nauk-ped.kadriv.ZVO.pdf> (дата звернення 25 жовтня 2022).
12. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення 12 жовтня 2022).
13. Мосьпан Н. (2021). Вища освіта та ринок праці в Україні: десятиліття взаємодії. Освітологічний дискурс, 20–38 (дата звернення 5 листопада 2022).
14. Освіта в Україні та за кордоном – Освіта.UA. URL: <https://osvita.ua> (дата звернення 4 листопада 2022).
15. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про Державний бюджет України на 2023 рік”. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1473860> (дата звернення 5 листопада 2022).
16. Про внесення змін до статті 23 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян: Закон України від 14.04.2022 № 2196-IX // База даних “Законодавство України” / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2196-20> (дата звернення: 22 листопада 2022).
17. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 № 401. База даних “Законодавство України” / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/401-2022-%D0%BF> (дата звернення: 6 листопада 2022).
18. Ревак І. О. (2014). Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку. Проблеми економіки, 4, 133–140. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-4_0-pages-133_140.pdf (дата звернення: 10 жовтня 2022).
19. Сисоєва С. О., Батечко Н. Г. (2011). Вища освіта України: реалії сучасного розвитку. Київ: ВД ЕКМО. 368 с.
20. Чмирьова Л. Ю. (2013). Районування території України як один з факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів. Ефективна економіка, 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1878> (дата звернення: 15 листопада 2022).

References

1. International Labour Organization. Retrieved from: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (accessed 13.11.2022).
2. Analitichna ta statystychna informatsiia. Derzhavna sluzhba zainiatiosti [Analytical and statistical information. State Employment Service]. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> (accessed 25.10.2022).
3. Barvinok V. Yu., Vorontsova A. S., Petrushenko Yu. M. (2021). Teoretychnyi analiz vyivlennia determinantu popytu ta propozytzii navyshchuo svitu [Theoretical analysis of the identification of determinants of demand and supply for higher education]. *Visnyk SNAU. 2021. Vyp. 1(87) [Bulletin of SNAU. Iss. 1(87), 16–20.*
4. Basha I. M. (2015). Marketynhovidoslidzhennianarynuosvitnikhposlulh [Marketing studies on the market of educational services]. Kyiv, 237 p. (accessed 5.11.2022).
5. Bukalo N. A. Faktory formuvannia ta zadovoleniia potreb spozhyvachiv u poslulakh vyshchoi osvity [Factors of formation and satisfaction of consumer needs in higher education services]. *Volynskiy instytut ekonomiky ta menedzhmentu [Volyn Institute of Economics and Management]*. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/153583714.pdf>. (accessed 20.10.2022).
6. Danylyshyn B. (2005). Innovatsiina model ekonomichnoho rozvytku: rolvy shchoi osvity [Innovative model of economic development: the role of higher education]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], 9, 26–35.* Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/1083/03-Danilishyn.pdf?sequence=1> (accessed 11.10.2022).
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 28.10.2022).
8. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity [The only state electronic database on education]. Retrieved from: <https://info.edbo.gov.ua> (accessed 7.11.2022).
9. Zhehus O. V. (2018). Modeli u vanniia popytu na osvitni produkty zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini [Modeling the demand for educational products of higher education institutions in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*

[*Economic problems*], 2 (36), 410–417. Retrieved from: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-410_417.pdf (accessed 12.10.2022).

10. Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini. Opytuvannia zahalnoho naseleння [Report on internal displacement in Ukraine. Survey of the general population]. (2022), Round 8, 17–23 August. Retrieved from: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23?close=true> (accessed 11.11.2022).

11. Zvit pro ohliad vytrat derzhavnogo biudzhetu u sferi osvity i nauky v chastyni pidhotovky fakhivtsiv, naukovykh ta naukovo-pedahohichnykh kadriv u zakladakh vyshchoi osvity [Report on the review of state budget expenditures in the field of education and science in terms of the training of specialists, scientific and scientific-pedagogical personnel in higher education institutions.]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine], (2021). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/budzhet/2021/12/Zvit.ohl.vytrat.derzh.byudzhetu.pidh.nauk.ta%20nauk-ped.kadriv.ZVO.pdf> (accessed 25.11.2022).

12. Ministerstvo Osvity i Nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua> (accessed 3.11.2022).

13. Mospan N. (2021). Vyshcha osvita ta rynek pratsi v Ukraini: desiatylittia vzaiemodii [Higher education and the labor market in Ukraine: a decade of interaction]. *Osvitohichnyi dyskurs [Educational discourse] 1*, 20–38 (accessed 5.11.2022).

14. Osvita v Ukraini ta za kordonom – Osvita.UA [Education in Ukraine and abroad – Osvita.UA]. Retrieved from: <https://osvita.ua> (accessed 4.11.2022).

15. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy “Pro Derzhavnyi biudzhет Ukrainy na 2023 rik” [Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On the State Budget of Ukraine for 2023”]. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1473860> (accessed 5.11.2022).

16. Pro vnesennia zmin do statti 23 Zakonu Ukrainy “Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu” shchodo vidstrochky vid pryzovu na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii deiakykh katehoriі hromadian: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 No. 2196-IX [“On mobilization training and mobilization” regarding postponement of conscription for military service during the mobilization of certain categories of citizens: Law of Ukraine dated 04.14.2022 No. 2196-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2196-20> (accessed 22.11.2022).

17. Pro spriamuvannia koshtiv do rezervnoho fondu derzhavnogo biudzhetu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2022 No. 401 [On the allocation of funds to the reserve fund of the state budget: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.04.2022 No. 401]. *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/401-2022-%D0%BF> (accessed: 6.11.2022).

18. Revak I. O. (2014). Vyshcha osvita v strukturі intelektualnoho potentsialu Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku [Higher education in the structure of the intellectual potential of Ukraine: state and development prospects]. *Problemy ekonomiky [Problems of the economy] 4*, 133–140. Retrieved from: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-4_0-pages-133_140.pdf (accessed 10.10.2022).

19. Sysoieva S. O., Batechko N. H. (2011). Vyshcha osvita Ukrainy: realii suchasnoho rozvytku [Higher education of Ukraine: realities of modern development]. *Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Kyivskyi uni versytet imeni Borysa Hrinchenka, Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy [Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, Kyiv University named after Boris Grinchenko, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine]*. Kyiv: VD EKMO. 368 p.

20. Chmyrova L. Yu. (2013). Raionuvannia terytorii Ukrainy yak odyн z faktoriv prostorovoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv [Regionalization of the territory of Ukraine as one of the factors of spatial socio-economic development of regions]. *Efektivna ekonomika [Efficient economy]*. 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1878> (accessed 15.11.2022).

**STUDY OF THE DEVELOPMENT TRENDS OF THE HIGHER EDUCATION MARKET
IN THE CONDITIONS OF WAR**

©. *Shandrivska O., Oksiuta I., 2023*

The purpose of the study is to analyze the change in demand for higher education in conditions of a stable environment (during 2018–2021) and in the conditions caused by the full-scale invasion of Ukraine in 2022 by Russia.

To achieve the goal, the following research methods were used: systemic method to perform a comprehensive study of the situation and dynamics of the development of the higher education market; monitoring – to observe the update of information of the State Statistics Service of Ukraine regarding changes in the population’s income, the number of internally displaced persons and the loss employment level; statistical method – to analyze the dynamics of changes in the number of secondary education and special education completion, the number of students receiving education for the second time, state budget in the field of education; comparison method – to establish differences of demand in different regions of Ukraine; graphic method – to create a convenient and compact display of marketing research results; generalization – to establish the factors affecting the change in demand during the war; survey – to collect primary marketing information researching consumers of higher education services on the example of the Institute of Economics and Management of the Lviv Polytechnic National University. The information base of the research is statistical data generated by the State Statistics Service of Ukraine and laws, resolutions, and reports approved by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The higher education market was analyzed and it was established that in a stable environment, the demand for higher education is high, but during the years 2018–2021 there is a noticeable decrease in the pace of development. The main factors that influenced the decrease in the popularity of higher education among the population are the decrease in education funding and the increase in the spending of education in institutions of higher education, the glut of the labor market by specialists with higher education and the need for workers with skills that can be obtained in institutions of professional pre-higher education. It was established that in the conditions of the war, the main reason for the decrease in demand for higher education is mass emigration of the population, internal displacement of people, which has caused an increase in the popularity of higher educational institutions in Western Ukraine.

The results of the study are primarily of interest to public administration specialists, since the level of education of the population is the main factor affecting the potential of the country, its economic and scientific progress.

The article identifies a number of factors affecting the change in the popularity of higher education among the population of different age categories. An action plan has been developed that will reduce the “brain drain” from Ukraine.

Key words: educational services market; higher education; war, labor market; emigration; security; state spending; mobilization.